



Araştırma Makalesi / Research Article

İlâhiyat Fakültelerine Kayıtlı Hâfız Öğrencilerin Hâfızlığa Yüklediği Anlam ve Değer

The Meaning and Value Attributed to Khafizness by Khafiz Students Enrolled in Faculties of Theology

Nurullah Denizer¹, Nazım Bayrakdar², Cihat Çelik³

Makale Bilgisi

<i>Alındı:</i>	02.10.2024
<i>Düzeltildi:</i>	02.10.2024
<i>Kabul Edildi:</i>	27.12.2024
<i>Yayımlandı:</i>	31.12.2024

Öz

Müslümanlar ilk dönemden itibaren hâfızlığa ve hâfızlık eğitimi veren kurumlara rağbet göstermişlerdir. Kur'an-ı Kerim'in Allah kelâmı olması ve Hz. Peygamber'e atfedilen hâfızlığa teşvik edici nitelikteki sözler bu rağbetin altında yatan temel etkenlerdir. Müslüman toplumlarda hâfizların toplumsal saygınlıklarını öteden beri koruyabilmiş olması da büyük ölçüde söz konusu faktörlere bağlı bir durumdur. Hâfizların, hâfızlığa yönelik sağlıklı bir bakış açısına sahip olmaları, hâfiz olmanın onurunu ve huzurunu iç dünyalarında derinden hissetmeleri ve hâfiz olmanın üzerlerine yüklediği sorumlulukların bilincinde olmaları söz konusu durumun devam etmesine katkı sağlayacak temel faktörlerdir. Bu araştırmada, 'Hâfizların, hâfızlığa yükledikleri anlam ve değer nedir?' sorusuna cevap aranmıştır. Araştırma sonucunda, öğrenim hayatlarına yüksek din öğretimi kurumlarında devam etmekte olan hâfizların, hâfızlığın anlam ve değerine yönelik görüşleri arasında tutarlılık ve uyumun bulunmadığı anlaşılmıştır. Hâfızlık eğitimi veren kurslarda verilen eğitimle ilgili düzenlemeler yapılırken bu sonucun dikkate alınmasının yerinde olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Hâfızlık, Kur'an Kursu, Hâfızlık Eğitimi, Hâfızlığın Değeri

Article Information

<i>Received:</i>	02.10.2024
<i>Revised:</i>	02.10.2024
<i>Accepted:</i>	27.12.2024
<i>Published Online:</i>	31.12.2024

Abstract

Muslims have shown interest in khafiz and institutions providing khafiz education since the early period. The fact that the khafiz have a healthy perspective towards khafiz is the main factor that will contribute to the continuation of this situation. In this research, an answer to the question 'What is the meaning and value that the khafiz attribute to being a khafiz?' As a result of the research, it is understood that there is no consistency and harmony between the opinions of the khafiz who continue their education life in higher religious education institutions about the meaning and value of khafiz. It is considered that it would be appropriate to take this result into consideration when making arrangements regarding the education given in the courses that provide khafiz training.

Keywords: Religious Education, Khafiz, Qur'an Course, Khafiz Education, The Value of Being a Khafiz

¹ Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, nurullah.denizer@usak.edu.tr; ORCID: 0000-0002-4731-6585 (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, nazim.bayrakdar@usak.edu.tr; ORCID: 0000-0002-5500-5170

³ Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, cihat.celik@usak.edu.tr; ORCID: 0000-0003-3089-7819



1. Giriş

Sözlükte ‘saklamak, korumak, ezberlemek, unutmamanın zıttı’ manasındaki (Halil b. Ahmed, 2003: 1/336; ‘Abbās, 1994: 3/61-62; ‘Ezherī, 1964: 4/458) hıfz kökünden gelen hâfız (ç. huffāz) kelimesi Kur’ân-ı Kerim’i baştan sona ezberleyen kimseler için kullanılan bir sıfattır (Bozkurt, 1997: 15/74). Kur’ân’ın ezberlenmesi, Hz. Peygamber’in kendisine indirilen vahyi insanlara tebliğ etmesiyle birlikte başlayan ve o günden bugüne devam eden bir gelenektir.

Hâfızlık, “Kesin olarak bilirsiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz.” el-Hicr 15/9 âyetinde bildirilen Kur’ân’ın korunması hususunun gerçekleşme yollarından biridir (Bilgiz, 2017: 202). Vahyin korunması, Hz. Peygamber’e indirilmesiyle başlamaktadır. İbn Abbās’ın naklettiğine göre “... Cibril ona geldiğinde o Cibril’i dinler, Cibril ondan ayrıldığında Allah Rasûlü gelen vahyi aynen okurdu.” (Müslim, “Şalât”, 148) Hz. Peygamber gerek namazlarda gerekse sair zamanlarda kendisine gelen âyetleri yavaş bir şekilde okuyarak sahâbenin de onları ezberlemesini sağlıyor, ayrıca her yıl o ana kadar gelmiş olan âyetlerin tamamını Cibril’e arz ediyordu (Şen, 2007: 111; Zerķānī, 1995: 1/197-198). İndirilen Kur’ân âyetlerinin vahiy kâtipleri tarafından çeşitli malzemeler üzerine yazılmasına ilave olarak ezberlenmesi, başka bir deyişle satırlarda bırakılmayıp sadırlara da aktarılması ve bunların Hz. Peygamber’in sağlığında vukû bulması, Kur’ân’ın indirildiği haliyle günümüze ulaşmasının temel sebeplerindendir. Ayrıca Kur’ân’ın kitap haline getirilmesi ve çoğaltılmasında kitâbetin yanında hıfzın da şart koşulması Kur’ân’ın muhafazasında ezberin önemini göstermektedir (Alemdar, 2003: 219-248). Sadece yazılı metinlerle değil aynı zamanda hâfızlar tarafından nesilden nesile aktarılması sayesinde Kur’ân’ın orijinalliği korunmuş, hâfızlık İslam kültürü ve geleneğinde sarsılmaz bir yere oturmuştur.

Nüzûl döneminde yaşayan her Müslümanın hâfız olduğu elbette söylenemez. Bununla birlikte Kur’ân’dan bir parçanın ezberlenmesinin namazın şartlarından olması, Hz. Peygamber’in, kalbinde Kur’ân’da bir parça bulunmayan kimseyi harap bir eve benzetmesi (Tirmizî, “Feđâilü’l-Kur’ân”, 18), kendisinden işitilen bir âyet bile olsa bunun insanlara ulaştırılmasını tavsiye etmesi (Buĥārī, “Enbiyâ”, 50), indirilen ilk âyetin “Oku!” emrini içermesi (el-‘Alaķ 96/1) ve Müslümanların öğrenme iştıyakı gibi sebepler, henüz Hz. Peygamber’in sağlığında pek çok sahâbenin Kur’ân’ı ezberlemesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. H. 4. yılda gerçekleşen Bi’rîmâüne olayında ve Hz. Peygamber’in vefatından hemen sonra h. 12. yılda yapılan Yemâme Savaşı’nda çok sayıda hâfızın (kurrâ) şehit edilmesi (ez-Zerķeşî, ts.: 1/242), Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin (ö. 42/662-63) nasihat etmek üzere Basra hâfızlarına yaptığı davete üç yüz kişinin icabet etmesi (Müslim, “Zekât”, 119), nüzûl döneminde ve hemen sonrasında Kur’ân’ı ezberleyen çok sayıda Müslümanın olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hâfızlık geleneğinin vahyin indirildiği dönemde başladığını söylemek mümkündür.

Hâfızlığın Müslümanlar arasında rağbet görmesi ve nesilden nesile aktarılan bir gelenek haline gelmesinde Hz. Peygamber’in teşvikinin rolü büyüktür. “Sizin en hayırlılarınız, Kur’ân’ı öğrenen ve öğretenlerinizdir” (Buĥārī, “Feđâilü’l-Kur’ân”, 21) ve “Sadece şu iki kimseye gıpta edilir: Biri Allah’ın kendisine Kur’ân verdiği ve gece gündüz onunla meşgul olan kimse, diğeri Allah’ın kendisine mal verdiği ve bu malı gece gündüz O’nun yolunda harcayan kimse.” (Buĥārī, “Temennî”, 5) gibi genel olarak Kur’ân öğrenmeye teşvik eden hadislerin yanı sıra “Kalbinde (ezberinde) Kur’ân’dan bir miktar bulunmayan kimse yıkılmış/harap olmuş bir ev gibidir” (Tirmizî, “Feđâilü’l-Kur’ân”, 18) hadisi, Kur’ân’ın sadece öğrenilmesinin değil aynı zamanda ezberlenmesinin de teşvik edildiği şeklinde anlaşılabilir. “Kim Kur’ân’ı okur, onu güzelce ezberler, helâlini helâl, haramını haram kabul eder ve bunlara uyarsa, Allah bu sayede o kimseyi cennetine koyar. Ailesinden hepsi cehennemi hak etmiş on kişiye şefaet etme hakkı verir.” (Tirmizî, “Feđâilü’l-Kur’ân”, 13) ve “Çocuklarınızı üç hususta yetiştirin: Peygamber sevgisi, Ehl-i Beyt sevgisi ve Kur’ân kırâati. Çünkü hamele-i Kur’ân (Kur’ân hâfızları) hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde peygamberler ve asfiyâ (safâya ermiş olan Allâh dostları) ile birlikte Arş’ın gölgesindedir.” (es-Süyûtî, 2000: 1/126. Kaynaklarda bu hadisin zayıf olduğu zikredilmiştir.) gibi özel olarak Kur’ân’ı ezberleyenlerin faziletine işaret eden hadisler de Müslümanların hâfızlığa rağbet etmesinde büyük rol oynamıştır. Hz. Peygamber’in “Yaşlanmış bir Müslümana, aşırı gitmeyen ve ahkâmıyla amel etmekten geri durmayan Kur’ân hâfızına ve âdil hükümdara saygı göstermek, Allah’a duyulan saygı ve tazimden ileri gelir.” (Ebû Dâvud, “Edeb”, 20) buyurması ise hâfızların toplum içerisinde saygı gören ve itibar edilen bir konumu hak ettiklerine işaret etmektedir. “Şu Kur’ân’ı hâfızanızda korumaya özen gösteriniz. Muhammed’in canını kudretiyle elinde tutan Allah’a yemin ederim ki, Kur’ân’ın hâfızadan çıkıp kaçması, bağlı devenin ipinden boşanıp kaçmasından daha hızlıdır.” (Müslim, “Müsâfirîn”, 231) hadisi ise ezberlenen Kur’ân’ın hâfızada korunması ve unutulmaması gerektiği yönünde bir uyarı olarak değerlendirilebilir. Abdullah b. Mes’ûd’dan (ö. 93/711-712) nakledilen “Bize Kur’ân’ın lafzını ezberlemek zor, onunla amel etmek ise kolay gelirdi. Bizden sonrakilere ise Kur’ân’ı ezberlemek kolay, onunla amel etmek zor gelmektedir.” (Kurţubî, 2006: 1/69) rivayetini ise ilk dönemdeki hâfızların, Kur’ân’ın ezberlenmesi ile birlikte onun gereğince amel edilmesine de büyük önem attıkları şeklinde yorumlamak mümkündür. Aynı şekilde Hz. Ömer’in Baķara Sûresi’ni anlaması ve uygulamaya geçirmesinin on iki yıllık bir süreç olması ve bu sürecin sonunda bir deve kurban etmesi (es-Süyûtî, 2003: 1/115) de ilk dönemde Kur’ân’ı ezberlemenin salt lafızları akılda tutmaktan ibaret olmadığını, bununla birlikte onu anlama ve tatbik etme aşamalarını da kapsadığı şeklinde algılandığını göstermesi bakımından dikkat çekici bir

örnektir. Günümüzdeki hâfızlık eğitiminin ise çoğunlukla bu vasıftan uzak olduğu değerlendirilmektedir (Dartma, 2013: 190; Kurt, 2012: 246). Nitekim yapılan araştırmalar hâfızlık eğitiminin bir meslek sahibi olmak, Kur'an öğretimi yapmak ve Arapça öğrenmek gibi amaçlarla alındığını, dînî ilimlerde ihtisaslaşmak, Kur'an'ı anlamak ve uygulamak gibi hedeflerin ise geri planda kaldığını göstermektedir (Algur, 2018a: 101). Oysaki hâfızlığı daha anlamlı hale getirmek, öncelikle Kur'an'ın anlamıyla buluşmak ve Enfâl Süresi ikinci âyette belirtildiği şekliyle onunla bir duygu birlikteliği oluşturmakla gerçekleşecektir. Bu, Kur'an'ın gerektirdiği davranışları günlük yaşama aktarabilmenin de ön koşuludur (Okuyan, 2021: 52).

İslam topraklarının hızla genişlemesi ile paralel olarak Kur'an eğitimi ve hâfızlık müessesesi de gelişmiş ve sistemleşmiştir. Hicri ilk dört asırda genellikle mescid ve camilerde icra edilen Kur'an ve hâfızlık eğitimi sonraki dönemlerde dârülkurrâ ve dârülhuffâz isimli kurumlarda müstakil olarak verilmiştir (Cebeci ve Ünsal, 2006: 29). Cumhuriyet dönemiyle birlikte kurumsallaşan hâfızlık eğitimi, modern metotlarla verilmeye başlanmış ve bu alanda yapılan çalışmalar artmıştır. Ülkemizde resmî olarak Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Kur'an kurslarında verilen hâfızlık eğitiminin yanında çeşitli sivil toplum kuruluşlarına ait kurumlarda da Kur'an öğretimi ve hâfızlık eğitimi yapılmaktadır (Şahin, 2011: 205-210). Bunun yanı sıra teknolojik gelişmelerle birlikte hâfızlık eğitimine dijital platformlar üzerinden de kolayca ulaşma imkânı oluşmuş, böylece daha geniş bir kesimin bu eğitimden faydalanmaları mümkün hale gelmiştir.

Genellikle yatılı Kur'an kurslarında verilen hâfızlık eğitimi sürecinde öğrencilere öncelikle mahreclere ve tecvid kaidelerine riayet ederek Kur'an'ı yüzünden doğru bir şekilde okuyabilme yeterliliği kazandırılır. Bu yeterliliğe ulaşan öğrencilerden kabiliyetli olanlar, Kur'an'ı ezberlemek için yoğun bir eğitim sürecine girerler. Âyetlerin sürekli tekrar edilerek doğru bir şekilde ezberlenmesi, ezberlenen sayfaların öğreticiye dinletilmesi, daha önce ezberlenen yerlerin unutulmaması için pekiştirilmesi ve bütün bunların fasılasız bir şekilde devam etmesinin gerekliliği, öğrencilerin sağlam bir irade, sabır, özveri, motivasyon ve disiplin sahibi olmalarını gerektirmektedir. Ekseriyetle çocuk yaşlardaki öğrencilere verilen hâfızlık eğitimi öğrencilerin kabiliyetlerine göre değişiklik arz etse de ortalama iki yıllık bir süreci kapsayabilir. Bu eğitim sırasında, öğrencilerin psiko-sosyal durumları, öğrencinin ailesi, arkadaşları ve kurs hocası ile iletişimi ve kullanılan yöntemler gibi bağımsız değişkenler eğitimin niteliği ve sonuçları üzerinde önemli etkiye sahiptir (Algur, 2018b: 262-268).

Hâfızlık eğitimi alan bireyler, gerek eğitim süreci boyunca gerekse eğitimin tamamlanmasının ardından sosyal hayatlarında belirgin değişiklikler yaşamaktadırlar. Zira hâfızlık eğitimi birey üzerinde manevî ve psikolojik etkiler bırakan ve böylece dînî kimliğin şekillenmesinde önemli rol oynayan bir süreçtir. Hâfızlık eğitimi boyunca karşılaşılan çeşitli zorlukların üstesinden geldiği takdirde bu süreç hâfızlık öğrencisinin psiko-sosyal durumu ve motivasyonunu artırmakta, onun şahsiyet özelliklerini olgunlaştırmasına ve müspet yönde gelişmesine imkân vermektedir (Algur, 2021: 643). Hâfızlık sürecine giren bireylerin toplumla ilişkileri, mânevî hayatları ve toplum içerisinde kendilerine yüklenen/kendilerinden beklenen görev ve sorumluluklar, onların sosyal hayatlarındaki değişimin en bariz görüldüğü alanlardır.

Bireyin sosyal statüsü ve toplumsal kabulü üzerinde etkili olan hâfızlığa Müslüman toplumlarda saygı duyulur ve bu sığata sahip kişilerden dînî/manevî önderlik yapmaları beklenir. Hâfızlık sürecinde olan ve hâfızlığını tamamlamış bireyler, resmî ya da gayri resmî kurumlarda dînî hizmetlerde bulunmak, toplu etkinliklerde Kur'an-ı Kerim okumak (mukabele, aşır okuma, teravih namazı kıldırma) gibi görevler üstlenebilmektedirler. Yapmış oldukları bu faaliyetler, hâfızların toplumda itibar kazanmasını ve takdir görmesini sağlamaktadır. Ayrıca, nitelikli ve verimli bir hâfızlık süreci geçirmiş olanların herhangi bir sohbet meclisinde konuşulan konuyla bağlantılı âyetlerden delil getirebilmesi ve Kur'an'ı ezberlemiş olmanın getirdiği bilinçle dînî hükümlere olan hassasiyetleri, hâfızların toplum içerisinde muteber ve saygın bir birey olarak telakki edilmelerine neden olmaktadır (Algur, 2018b: 260). Konuyla ilgili olarak yapılmış çeşitli araştırmalar, Kur'an kurslarına giden ve hâfızlık yapan kimselerin toplum içerisinde sevilen, ilgi ve iltifata mazhar olan kimseler olmalarından dolayı aldıkları Kur'an eğitimini gizleme ihtiyacı duymadıklarını göstermektedir (Ay, 2005: 55; Koç, 2005: 106). Bununla birlikte hâfızlık eğitimi veren kurumlardan yetişen çok sayıda hâfızın toplumsal hayata kendilerinden beklenen katkıyı sağlamadıklarına dair görüşler de bulunmaktadır (Akdemir, 2010: 23). Bu durum elbette hâfızlık eğitimi alan bireylerin, aldıkları eğitime nasıl bir anlam yükledikleri, bu süreci ne ölçüde içselleştirdikleri ve kendilerine nasıl bir motivasyon sağladıkları ile bağlantılıdır. Hâfızlık sürecinde kendisine bir amaç edinmeyen, aldığı eğitimin öneminin ve ciddiyetinin farkında olmayan bireylerin bu süreçte ve sonrasında gerek kendileri için gerekse toplum için bir katma değer ortaya koymaları pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle hâfızların hâfızlığa yüklediği anlam ve değer, bu eğitimin sonuçlarına/çıktılarına doğrudan etkide bulunduğu için önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, 'Hâfızların, hâfızlığa yükledikleri anlam ve değer nedir?' sorusuna cevap aranmıştır. Bu kapsamda cevabı aranan alt sorular ise şunlar olmuştur:

1. Hâfızların, hâfızlığa yönelik bakışları nedir?
2. Hâfızların, değişen yaşam koşullarının hâfızlığa duyulan ihtiyaç üzerindeki etkisine dair görüşleri nedir?
3. Hâfızların, hâfızlığın pratik hayattaki yansımalarına yönelik düşünceleri nedir?

4. Hâfızlara göre hâfızlığın bereketinden istifade etmenin koşulları nelerdir?

Hâfizların, hâfızlığa yükledikleri anlam ve değeri problem edinen bir araştırmanın bugüne kadar yapılmamış olması, çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte sayıları çok olmasa da söz konusu problemle dolaylı şekilde ilişki kurulabilecek çalışmaların bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bunlardan birincisi, Algur tarafından 2018’de yapılmıştır. Hâfizlik eğitimi alan bireylerin motivasyon ve psiko-sosyal durumu ile stres düzeylerini hangi değişkenlerin etkilediğini ve söz konusu eğitime bireylerin nasıl bir anlam yüklediklerini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada veriler, hâfizlik eğitimi almakta olan bireylerden karma yöntem kullanılarak toplanmış ve çalışmada bireylerin hâfizlik eğitimine yönelmelerinde etkili olan önemli motivasyon kaynaklarından birini, dîni inançların oluşturduğu tespit edilmiştir (Algur, 2018a). Konuyla ilgili bir diğer çalışma 2023 yılında Karagöz tarafından yapılmış olup bu çalışmada hâfizlığın bireysel yaşam üzerindeki etkisinin çok boyutlu olduğu, yaşama anlam katmakta ve amaç tayin etmekte referans kaynağı olarak işlev gördüğü ve yaşamı şekillendirme fonksiyonuna sahip olduğu sonucuna varılmıştır (Karagöz, 2023: 31-75). Konuyla ilgili bir diğer çalışma ise 2006 yılında Cebeci ve Ünsal tarafından hâfizlik eğitiminin sorunlarını tespit etmek amacıyla yapılmış olup çalışmada, hâfizlik eğitiminin işe yararlık ölçüsünün düşük olduğu; amaç, yöntem ve organizasyon açısından ciddi sorunlarının bulunduğu sonucuna varılmıştır (Cebeci ve Ünsal, 2006: 48).

Times New Roman, 10 punto, tek satır aralığı, girinti yok, önce: 0 nk., sonra: 0 nk. Times New Roman, 10 punto, tek satır aralığı, girinti yok, önce: 0 nk., sonra: 0 nk. Times New Roman, 10 punto, tek satır aralığı, girinti yok, önce: 0 nk., sonra: 0 nk. Times New Roman, 10 punto, tek satır aralığı, girinti yok, önce: 0 nk., sonra: 0 nk. Times New Roman, 10 punto, tek satır aralığı, girinti yok, önce: 0 nk., sonra: 0 nk.

1. Yöntem

Araştırma, tarama modeline göre yapılmıştır. Bu tercihin gereği olarak araştırmada hâfizların, hâfızlığa yükledikleri anlam ve değerin ne olduğu problemi, kendi koşulları içerisinde/olduğu gibi ele alınmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formundaki maddeler bizzat araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Anket formuna son hali verilmeden önce ön uygulama gerçekleştirilmiş, geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Anket uygulaması için gerekli etik kurul onayı, Uşak Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 11.01.2024 tarih ve 2024-12 sayılı kararıyla alınmıştır.

Araştırmanın evrenini 2023-2024 öğretim yılı bahar yarıyılında Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğrenim görmekte olan hâfizlik belgesine sahip öğrenciler oluşturmuştur. Sayıları fazla olmadığı için bu öğrencilerin tamamı örnekleme dâhil edilmiştir.

Anket uygulaması bizzat araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Uygulamanın sona ermesiyle birlikte veriler, SPSS paket programına yüklenmiş ve gerekli istatistiksel işlemler için hazır hale getirilmiştir. Her bir anket maddesine verilen cevapların dağılımı tablolar halinde verilerek yorumlanmıştır. Ulaşılan veriler arasında bağımsız değişkenlere göre farklılaşma olup olmadığını tespit etmek üzere duruma göre Anova ya da t- testinden biri kullanılmıştır.

2. Bulgular ve Yorum

2.1. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Anket formunu dolduran hâfizların cinsiyetlerine göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	74	61,2
Erkek	47	38,8
Toplam	121	100,0

Tablodaki verilere göre katılımcıların %61,2’sini kadınlar, %38,8’ini ise erkekler oluşturmaktadır.

2.2. Katılımcıların Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Anket formunu dolduran hâfizların, buldukları sınıf düzeyine göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2. Katılımcıların Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Sınıf Düzeyi	Frekans	%
Hazırlık	18	14,9
1. Sınıf	53	43,8

2. Sınıf	18	14,9
3. Sınıf	18	14,9
4. Sınıf	14	11,6
Toplam	121	100,0

Tablodaki verilere bakıldığında, katılımcıların %14,9'unun hazırlık sınıfında, %43,8'inin 1. sınıfta, %14,9'unun 2. sınıfta, yine %14,9'unun 3. sınıfta ve %11,6'sının da 4. sınıfta okumakta olduğu görülmektedir. 1. sınıfta okumakta olan Hâfızların oranının diğerlerinden oldukça yüksek olması, yüksek din öğretimi kurumlarına girişte hâfızlar için sağlanan avantajdan ilk yararlanan kişilerin bu sınıf düzeyinde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır.

2.3. Katılımcıların Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Hâfızların, hâfızlığa yönelik bakış açılarının ne olduğunu tespit etmek üzere anket formunda toplam 8 maddeye yer verilmiştir. Bu maddelere verilen cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3. Hâfızlığa Yönelik Bakış Açısını Yansıtan Anket Maddelerine Verilen Cevapların Dağılımı

İlgili Anket Maddeleri	Ort.	Katılma Durumu					Toplam
		Tamamen Katılıyor	Büyük Ölçüde Katılıyor	Kararsızım	Büyük Ölçüde Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Hâfız olmak benim için bir övünç/gurur kaynağıdır.	4,94	114 %94,2	7 %5,8	0 %0,0	0 %0,0	0 %0,0	121 %100
Hâfızlık, sorumlulukları ağır olan bir özelliktir.	4,33	59 %48,8	47 %38,8	12 %9,9	2 %1,7	1 %0,8	121 %100
Hâfızlığı, Yüce Allah'a en çok şükretmem gereken nimetlerden biri olarak görürüm.	4,81	102 %84,3	16 %13,2	3 %2,5	0 %0,0	0 %0,0	121 %100
Hâfızlık kursunda geçirdiğim dönemi, ömrümün kayıp yılları olarak	4,49	2 %1,7	3 %2,5	9 %7,4	26 %21,5	81 %66,9	121 %100
Hâfızlığın, imrenilmeye değer bir özelliktir.	3,87	63 %52,1	22 %18,2	11 %9,1	8 %6,6	17 %14,0	121 %100
Hâfızlık bir huzur kaynağıdır.	3,78	47 %38,8	29 %24,0	26 %21,5	10 %8,3	9 %7,4	121 %100
Kur'an'ın, mahşer gününde hâfızlara şefahtçi olacağına inanırım.	4,61	88 %72,7	21 %17,4	10 %8,3	2 %1,7	0 %0,0	121 %100
Hâfızların, Yüce Allah'ın izniyle mahşer gününde yakınlarından bazılarını şefaht edeceklerine inanırım.	4,38	73 %60,3	25 %20,7	20 %16,5	2 %1,7	1 %0,8	121 %100

Tabloya bakıldığında, hâfızların katılma eğilimlerinin en yüksek gerçekleştiği anket maddesinin, 'Hâfız olmak benim için bir övünç/gurur kaynağıdır' olduğu görülmektedir. Hâfızların tamamına yakınının, hâfızlığın bir övünç kaynağı olduğu konusunda fikir birliği halinde olduğu dikkat çekmektedir. Sonucun bu şekilde çıkmasında, birçok hadis-i şerifin hâfızlara yönelik müjdelere içermesinin yanında hâfızlığın büyük bir gayret, sistemli ve disiplinli bir çalışma sonucunda ancak kazanılan bir paye oluşunun etkisi olabilir.

Tabloda, katılma eğiliminin en yüksek gerçekleştiği ikinci anket maddesinin, 'Hâfızlığı, Yüce Allah'a en çok şükretmem gereken nimetlerden biri olarak görürüm' olduğu dikkat çekmektedir. Araştırmaya katılan hâfızların tamamına yakınının (%97,5), hâfızlığı bir nimet olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu sonuç, katılımcıların hâfızlığa yönelik pozitif bakış açısına sahip olduklarını göstermesi ve hâfız kimliğiyle barışık olduklarına işaret etmesi bakımından olumludur. Hâfızlık kursunda geçirdiği dönemi, ömrünün kayıp yılları olarak gören hâfızların oranının %4,2'de kalmış olması da bu sonucu destekler niteliktedir. Bu noktada ilginç ve bir o kadar da kafa karıştırıcı olan veri ise hâfızlığın, imrenilmeye değer bir özellik olduğu görüşüne mesafeli duran

hâfizların oranının %30 sınırına dayanmış olmasıdır. Hâfizlığı bir nimet ve övünç kaynağı olarak gören hâfizların önemli bir kısmının hâfizlığı imrenilmeye değer bir özellik olarak görmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, katılımcılardan bazılarının hâfizlik eğitimini tamamlayarak büyük bir iş başardıklarını düşünse de bu başarının pek de imrenilmeye değer olmadığı kanaatinde olduklarını göstermektedir. Onlarda böyle bir kanaatin oluşması, hâfizlığın kendilerine kazandırdığı şeylerin beklentileriyle paralel olmadığına işaret etmektedir. Yukarıdaki tabloda katılma eğiliminin en düşük gerçekleştiği anket maddesinin, ‘Hâfizlik bir huzur kaynağıdır’ olması da bu düşünceyi destekler niteliktedir. Hâfizlığı bir huzur kaynağı olarak gören katılımcıların toplam oranı %62,8 iken bu konuda olumsuz görüş bildirenlerin toplam oranı %15,7 olmuştur. Burada ilginç olan husus ise kararsız görüş bildiren katılımcıların oranının %20’yi aşmış olmasıdır. Anlaşılan o ki hâfizlik ile kişisel huzur arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu görüşü, araştırmaya katılan hâfizların önemli bir kısmı (%37,2) tarafından kabul görmemektedir. Bu sonuç, katılımcıların hâfizlığa yönelik bakışlarının bütünüyle iyimser olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Hâfizlar da sonuçta bu toplumun bir parçasıdır. Mevcut toplumsal sorunlardan onlar da bir şekilde etkilenmektedirler. Onların, içerisinde buldukları yaşam koşullarını, hâfiz olmayan akranlarının yaşam koşulları ile kıyaslamaları da son derece doğaldır. Bu kıyaslama sürecinde onların bir kısmında hâfizlığa yönelik için zaman zaman bir pişmanlık duygusunun gelişmesi de mümkündür. Söz konusu pişmanlık duygusu derinlik kazanıp onlarda kalıcı hale gelmediği sürece bu durumun önemli bir sorun teşkil etmeyeceği söylenebilir.

Yukarıdaki tabloda ilginç olan bir diğer veri, hâfizlığı ahirette kurtuluş vesilesi olarak gören hâfizların oranının (%90,1), hâfizlığı ahirette başkalarının kurtuluşuna vesile olarak görenlerin oranından (%81) yüksek oluşudur. Hâfizların önemli bir kısmının (%19), hâfizlığın kendilerine, bazı kişilere şefaate yetkisi kazandıracığı düşüncesine mesafeli durduğu görülmektedir. Hâfizlara şefaate selâhiyeti verildiğini bildiren hadislerin değerlendirmesini yaptığı çalışmada Gözün, söz konusu rivayetlerin hiçbirinin sahih olarak değerlendirilemeyeceğini ancak içeriklerinin birbirini desteklemesi nedeniyle hasen li-ğayrihi olarak kabul edilebileceğini ifade etmektedir (Gözün, 2020: 437). Buna göre ilgili rivayetler bir arada değerlendirildiğinde Kur’ân’ı öğrenen, Kur’ân tilavetine sürekli olarak devam eden, Kur’ân’ı unutmayıp ezberini muhafaza eden/Kur’ân’ın helalini helal, haramını haram kabul edip hükümleri gereğince amel ederek yaşantısında onun prensiplerini koruyan hâfizların ailelerinden on kişiye veya sayısı belirli bir gruba şefaate edebilecekleri söylenebilir. Dolayısıyla bu vasıflardan yoksun bir şekilde Kur’ân’ın yalnızca lafzını ezberlemek hâfiz olan kimseye şefaate hakkı kazandırmayacaktır (Gözün, 2020: 431). Meselenin ilmî ve akademik yönü bu şekilde olmakla birlikte ilgili anket maddesinde hâfizlığın kendilerine, bazı kişilere şefaate yetkisi kazandıracığı düşüncesine mesafeli olan kesimin bu bilgilere sahip olarak böyle bir tavır aldıkları düşünülmektedir.

Hâfizlığa yönelik bakış açısını yansıtan anket maddelerine verilen cevaplar arasında cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için t- testi; sınıf düzeyi değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için ise One Way Anova testi yapılmıştır. Yapılan her iki testte de gruplara ait puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmadığı görülmüştür.

2.4. Değişen Koşulların Hâfizlara Duyulan İhtiyaca Etkisi

Modern zamanın iki temel özelliğini hız ve değişim oluşturmaktadır. Çeşitli faktörlere bağlı olarak toplumların geleneksel yapısı hızlı şekilde değişmektedir. Değişimin hızlı olması insanların karşısına bir yandan yeni fırsatlar/ımkânlar çıkarırken diğer yandan çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Araştırmamız açısından önem arz eden asıl mesele ise söz konusu değişimin hâfizlığa duyulan ihtiyacı nasıl etkilediğidir. Bu meseleye dair anket formunda toplam 4 maddeye yer verilmiştir. Bu maddelere verilen cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4. Değişen Koşulların, Hâfizlara Duyulan İhtiyaca Etkisine Yönelik Görüşlerin Dağılımı

İlgili Anket Maddeleri	Ort.	Katılma Durumu					Toplam	
		Tamamen Katılıyorum	Büyük Ölçüde Katılıyorum	Kararsızım	Büyük Ölçüde Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum		
Günümüzde çocukların hâfizlık yerine bilim ve sanat alanlarında kendilerini geliştirmeye teşvik edilmelerinin daha uygun olacağı kanaatindeyim.	3,98	5 %4,1	7 %5,8	20 %16,5	42 %34,7	47 %38,8	121 %100	
Günümüzde çocukları hâfizlığa ikna etmek için haklı ve yeterli	3,01	21 %17,4	31 %25,6	21 %17,4	21 %17,4	27 %22,3	121 %100	

gerekece kanaatindeyim.	olmadığı						
Kur'ân âyetlerini gerek dijital ortamlarda gerekse yazılı dokümanlarda saklayıp korumanın mümkün hale geldiği günümüzde hâfızlığa ihtiyacın kalmadığı kanaatindeyim.	4,81	0 %0,0	1 %,8	2 %1,7	15 %12,4	103 %85,1	121 %100
Hâfızlık müessesesinin korunup geliştirilmesinin, toplumumuz için bir beka meselesi olduğu kanaatindeyim.	4,61	87 %71,9	23 %19,0	10 %8,3	1 %,8	0 %0,0	121 %100

Tablodaki ilk üç madde, hâfızlığın güncel değerine yönelik olumsuz görüş içerdiği için tersten puanlanmıştır. Bunlar arasında, Hâfızların reddetme eğiliminin en yüksek olduğu maddenin, 'Kur'ân âyetlerini gerek dijital ortamlarda gerekse yazılı dokümanlarda saklayıp korumanın mümkün hale geldiği günümüzde hâfızlığa ihtiyacın kalmadığı kanaatindeyim' olduğu görülmektedir. Katılımcıların tamamına yakını (%97,5), söz konusu görüşe olumlu yaklaşmamıştır. Bu sonuç, hâfızlığın tek ya da asıl amacının Kur'ân-ı Kerim'in muhafazası olmadığı gerçeğinin farkında olduğunu göstermesi bakımından olumludur. Zira Müslümanları hâfızlığa yönelten tek motivasyon kaynağı, Kur'ân'ın orijinal haliyle muhafazasında sorumluluk üstlenerek Yüce Allah katındaki değerlerinin artacağına olan inançları değildir. Kur'ân âyetlerinin gerek lafızlarını gerekse manalarını öğrenip ezberlemenin asıl/öncelikli maksadı, hayatın Kur'ân ışığında ve istikametinde yaşanmasıdır. Nitelikli bir dindarlığa temel teşkil etmediğinden sonra Kur'ân âyetlerini hıfz etmenin tek başına bir anlam ve değer ifade etmeyeceği açıktır. Bu hakikat görmezden gelindiği için bazı kesimler hâfızlığı yegâne amaç haline getirip ahirette kurtuluş için yeterli bir sebep olarak görebilmektedir. Bu çarpık anlayışın toplumda revaç bulması halinde hâfızlık müessesesinin toplum vicdanındaki müstesna yerini zamanla kaybetmesinin kaçınılmaz bir sonuç olacağı asla unutulmamalıdır.

Hâfızlığın değerine yönelik olumsuz görüş içeren maddelerden ikincisi, 'Günümüzde çocukların hâfızlık yerine bilim ve sanat alanlarında kendilerini geliştirmeye teşvik edilmelerinin daha uygun olacağı kanaatindeyim'dir. Bu maddede belirtilen görüşü reddedenlerin oranı %73,5 olmuştur. 'Kur'ân âyetlerini gerek dijital ortamlarda gerekse yazılı dokümanlarda saklayıp korumanın mümkün hale geldiği günümüzde hâfızlığa ihtiyacın kalmadığı kanaatindeyim' görüşünü reddedenlerin toplam oranı %97,5'e ulaşmışken söz konusu anket maddesinde belirtilen görüşü reddedenlerin toplam oranının %73,5'e düşmüş olması ilginçtir. Görünen o ki, araştırmaya katılan hâfızlar, hâfızlığı günümüzde gerekli bulsalar da onların önemli bir kısmı, çocukların çeşitli bilim ve sanat alanlarına yöneltilmelerinin de hâfız olmaları kadar önemli olduğu kanaatinde idiler. Onlarda böyle bir düşüncenin gelişmesinde, Müslüman toplumların ya da devletlerin, gelişmiş Batı dünyası karşısında düştüğü acziyetin önemli bir etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Zira Batı dünyasının güç kazanmasının, bilim ve sanat alanlarında kaydettikleri ilerlemeye bağlı bir durum olduğu herkesin malumudur. Müslümanların, yalnızca hâfızlığa odaklanıp bilim ve sanat alanlarını ihmal etmeleri durumunda Batı dünyasıyla rekabette başarıya ulaşmanın mümkün olmayacağı izahtan varestedir. Bu noktada yapılması gereken en doğru iş, bir yandan toplumun öncelikli ihtiyaçlarının neler olduğunu diğer yandan ise çocukların ilgili ve kabiliyetli oldukları alanları tespit edip bu ikisi arasında denge sağlayacak şekilde onları uygun alanlara yönlendirmektir.

Yukarıdaki tabloda dikkat çekici olan bir diğer veri ise günümüzde çocukları hâfızlığa ikna etmek için haklı ve yeterli gerekçe olmadığı görüşünü reddetme eğiliminde olan hâfızların oranının %39,7'de kalmış olmasıdır. Anlaşılan o ki araştırmaya katılan hâfızların büyük bir kısmı, hâfızlık eğitimine yönelmeyi çocuklara cazip gelecek bir seçenek haline getirmenin günümüz koşullarında hiç de kolay olmadığı kanaatinde idir. Hâfızlık eğitiminin zorluğu, bu zorluğa talip olduğunda elin tersiyle bir kenara itilecek şeylerin cazibesi ve hâfızlık eğitimini tamamlamanın sağlayacağı imkânların azlığı gibi birçok unsurun onlarda söz konusu düşüncenin gelişmesinde rol oynamış olabileceği değerlendirilmektedir.

Yukarıdaki tabloda hâfızlığın değerine yönelik olumlu görüş içeren tek anket maddesi, 'Hâfızlık müessesesinin korunup geliştirilmesinin, toplumumuz için bir bekâ meselesi olduğu kanaatindeyim'dir. Bu maddeye hâfızların %90,9'u katılma yönünde görüş belirtmiştir. Günümüzde hâfızlığa ihtiyacın kalmadığı görüşünü reddedenlerin toplam oranı %97,5 iken hâfızlık müessesesinin yaşatılmasını toplumumuz için bir bekâ meselesi olarak görenlerin toplam oranının %90,9'da kalmış olması, katılımcılardan bazılarının hâfızlığı bir ihtiyaç olarak görse de bu ihtiyacın bütünüyle göz ardı edilmesini, toplumun geleceğini tehdit edecek kadar büyük bir sorun olarak görmediği anlamına gelmektedir. Oysaki nitelikli hâfızlar ve bu kişilerin yetiştiği kurumlar toplumumuzun sigortasını oluşturan vazgeçilmez değerler arasındadır. Nitekim Demir'in amaçlı örneklem yöntemiyle çeşitli meslek gruplarına mensup hâfızlarla mülakat yapmak suretiyle hazırladığı çalışma, hâfızlık eğitiminin sabır, sorumluluk, manevî değerlere bağlılık, özgüven sahibi ve güzel ahlaklı olma gibi tutum ve davranışların kazanılması ve pekiştirilmesine katkı sağladığını ve sosyal ilişkilere olumlu katkıda bulunduğunu

göstermektedir (Demir, 2019: 293, 303-304). Bu nedenle hâfızlık müessesesinin yalnızca canlı tutulması değil aynı zamanda güçlendirilmesi, sosyal hayatın gelişmesi ve toplumsal bağların korunması adına da önem arz etmektedir. Hâfızlık müessesesinin yok olması, halkımızın Kur'ân-ı Kerîm ve dolayısıyla da İslam dini ile bağının kopma noktasına geldiğini gösterir ki böyle bir durumda milli kimliğimizin bel kemiğini oluşturan değerlerin çoğu zaten yok olma sınırına gelmiş olacaktır. Kendi kimliğinden uzaklaşan milletlerin, varlıklarını uzun süre devam ettirmeleri ise oldukça düşük bir ihtimaldir.

Araştırmaya katılan hâfizlerin, yaşam koşullarındaki değişmelerin hâfızlığa duyulan ihtiyaç üzerindeki etkisine ilişkin görüşleri arasında cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için t- testi; sınıf düzeyi değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için ise One Way Anova testi yapılmıştır. Yapılan her iki testte de gruplara ait puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmadığı görülmüştür.

2.5.Hâfızlığın Pratik Hayattaki Yansımalarına Yönelik Bulgular

Hâfiz olmanın ve toplumda bu kimlikle tanınmanın pratik hayatta doğurduğu bazı sonuçlar mutlaka olacaktır. Söz konusu durum hâfizlere çeşitli açılardan avantaj sağlayabileceği gibi onların çeşitli güçlüklerle ya da olumsuzluklarla karşı karşıya gelmelerine de yol açabilir. Nitekim Karagöz'ün çalışmasında ulaşılan sonuçlara göre hâfızlık kimi hâfizlerin hayatlarına onların yaşamını düzenleyen bir kontrol mekanizması, kulun Allah ile irtibatını güçlendiren bir vasıta, yaşamda yeni fırsat ve imkânlar açılmasına vesile olan bir kapı ve yapmış oldukları mesleği daha nitelikli yapmalarına yardımcı olan bir vasıf olarak anlam katarken kimilerinin yaşamlarına bir anlam yüklememiş, kimilerinin yaşamlarında ise çocukluğunun elinden alındığı mahrumiyet yılları şeklinde tanımlanarak menfi bir tecrübe olarak değerlendirilmiştir (Karagöz, 2023: 44-45).

Hâfiz olmanın ve toplumda hâfiz olarak tanınmanın pratik hayattaki yansımalarıyla ilgili olarak katılımcılara toplam 10 anket maddesi yöneltilmiştir. Bu maddelere verilen cevaplara dair bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5. Hâfızlığın Pratik Hayattaki Yansımalarına Yönelik Görüşlerin Dağılımı

İlgili Anket Maddeleri	Ort.	Katılma Durumu					Toplam
		Tamamen Katılmıyorum	Büyük Ölçüde Katılmıyorum	Kararsızım	Büyük Ölçüde Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Hâfızlık, üzerime fazladan bazı sorumluluklar yüklediği için kendimi sürekli gergin hissedirim.	3,09	24 %19,8	21 %17,4	24 %19,8	24 %19,8	28 %23,1	121 %100
Bulduğum sosyal ortamlarda hâfiz olarak tanınmaktan ve hâfiz olarak anılmaktan rahatsızlık duyarım.	4,30	2 %1,7	4 %3,3	19 %15,7	26 %21,5	70 %57,9	121 %100
İnsanların hâfizlerden beklentilerinin fazla olması nedeniyle sosyal ortamlarda kendimi genellikle gergin hissedirim.	3,18	14 %11,6	30 %24,8	24 %19,8	26 %21,5	27 %22,3	121 %100
Hâfızlığın, dünya işlerimin yolunda gitmesine vesile olduğuna inanırım.	4,61	82 %67,8	34 %28,1	3 %2,5	2 %1,7	0 %0,0	121 %100
Hâfiz olmamdan dolayı geleceğe daha umutlu şekilde bakarım.	3,66	38 %31,4	30 %24,8	35 %28,9	10 %8,3	8 %6,6	121 %100
Hâfiz olmamdan dolayı sosyal çevremde saygın bir kişi olarak tanınırım.	3,08	26 %21,5	21 %17,4	28 %23,1	29 %24,0	17 %14,0	121 %100
Hâfızlık, kendimi günahlardan/haramlardan daha iyi şekilde korumama katkı sağlayan bir özelliktir.	3,66	40 %33,1	38 %31,4	17 %14,0	14 %11,6	12 %9,9	121 %100

Sosyal çevremdeki insanlara faydalı bir kişi olmamda hâfızlığımın etkisi büyüktür.	3,47	25 %20,7	41 %33,9	31 %25,6	15 %12,4	9 %7,4	121 %100
Hâfızlık, hayatımı daha planlı ve düzenli şekilde yaşamama katkı sağlayan önemli etkenlerden biridir.	3,66	36 %29,8	35 %28,9	28 %23,1	17 %14,0	5 %4,1	121 %100
Hâfızlık, dîni ilimleri öğrenmeye yönelik hevesimin artmasına katkı sağlayan önemli bir etkidir.	3,71	46 %38,0	31 %25,6	17 %14,0	18 %14,9	9 %7,4	121 %100

Tabloda yer verilen anket maddelerinden ilk üçü hâfızlığın kaynaklık ettiği olası olumsuzlukları içerdiği için tersten puanlanmıştır. Bunlar arasında, hâfizların reddetme eğilimlerinin en yüksek gerçekleştiği anket maddesi, ‘Bulduğum sosyal ortamlarda hâfiz olarak tanınmaktan ve hâfiz olarak anılmaktan rahatsızlık duyarım’ olmuştur. Araştırmaya katılan hâfizların %79,4’ünün, buldukları sosyal ortamlarda hâfiz olarak tanınmaktan ve anılmaktan rahatsızlık duymadıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu anket maddesinde belirtilen görüşü reddetme eğiliminde olmayan hâfizların oranının %20’yi aşması, üzerinde önemle durulması gereken bir durumdur. Zira bu durum, hâfizların önemli bir kısmının, hâfiz kimlikleriyle barışık bir hayat yaşama noktasında sorun yaşadıklarına işaret etmektedir. Hâfizların %36,4’ünün, insanların hâfizlardan beklentilerinin fazla olması nedeniyle sosyal ortamlarda kendini genellikle gergin hissettiğini belirtmiş olması söz konusu sorunun kaynağına yönelik fikir vermesi açısından önemlidir. Anlaşılan o ki, hâfizların önemli bir kısmı, toplumsal beklentilere cevap vermelerini sağlayacak donanımına sahip olma bakımından kendilerini iyi bir noktada görmemekte ve bu durumdan rahatsızlık duymaktadır. Hâfızlık eğitimi veren kurumlar ve bu kurumlarda uygulanan programlarla ilgili düzenlemeler yapılırken bu durumun dikkate alınması yerinde olacaktır.

Hâfızlıkla ilgili olumsuz görüş içeren maddelerden sonuncusu, ‘Hâfızlık, üzerime fazladan bazı sorumluluklar yüklediği için kendimi sürekli gergin hissederim’dir. Hâfizların %37,2’sinin bu maddede belirtilen görüşe katılma eğiliminde oldukları; %19,8’inin ise söz konusu anket maddesiyle ilgili kararsız tavır takındıkları görülmektedir. Bu sonuç, hâfizların yarıdan fazlasının, hâfızlığın gerektirdiği sorumlulukları özümseyip kişiliklerinin bir parçası haline getirmede henüz olması gereken noktanın oldukça uzağında olduklarına işaret etmektedir. Hâfızlığı, hareket alanını sınırlandıran/daraltan bir unsur olarak görüp bu durumu hazmetmekte zorlanan hâfizların oranının hiç de az olmadığı anlaşılmaktadır. Hâfızlık eğitiminin, âyetlerin lafızlarının hâfizaya depolanmasına rehberlik edilmesinden ibaret bir süreç olarak görülmemesi gerekir. Hâfiz adaylarının, hâfızlığın gerektirdiği sorumlulukları bir yük olarak değil hayatlarına değer katan ve onu kolaylaştıran birer unsur olarak görmeleri de son derece önemlidir. Zira onların, hâfiz kimlikleriyle tam anlamıyla barışık bir hayat yaşamaları ancak bu şekilde mümkün olacaktır.

Yukarıdaki tabloda hâfızlıkla ilgili olumlu görüş içeren toplam 7 madde bulunmaktadır. Bunlar arasında, hâfizların katılma eğilimlerinin en güçlü olduğu madde, ‘Hâfızlığım, dünya işlerimin yolunda gitmesine vesile olduğuna inanırım’ olmuştur. Hâfizların tamamına yakın bir kısmının (%95,9), dünya işlerinin yolunda gitmesini, hâfiz olmalarıyla bağlantılı bir durum olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu hususa doğrudan işaret eden bir âyet ya da hadis bulunmamasına rağmen hâfizların, hâfiz olmalarından dolayı dünya işlerinin yolunda gittiğine inanmaları, ancak Kur’ân’a verdikleri değerlerin büyüklüğü ile izah edilebilir.

Tablodaki dikkat çekici verilerden bir diğeri, hâfızlığın, dünya işlerinin yolunda gitmesine vesile olduğu görüşüne katıldığını belirten hâfizların toplam oranı %95,9 iken hâfızlığı dolayısıyla geleceğe daha umutla ve güvenle baktığını düşünen hâfizların toplam oranının %55,2’ye düşmüş olmasıdır. Veriler arasındaki farkın bu kadar büyük olması, hâfizların önemli bir kısmının hâfızlığın dünya hayatına etkileri konusunda tutarlı düşüncelere sahip olmadığını göstermektedir. Hâfızlıkları sebebiyle bugüne kadar dünya işlerinin yolunda gittiğine gerçekten güçlü şekilde inanan hâfizların, aynı durumun hayatın geri kalan kısmında da geçerli olacağına inanmamaları için hiçbir sebep yoktur. Zira İslam inancına göre Yüce Allah her şeyin yaratıcısı, hâkimi ve idarecisidir; her şey O’nun dilemesi ile olur ve O her şeye kâdirdir. Hal böyle iken hâfizların önemli bir kısmının geleceğe umut ve güvenle bakma konusunda sorun yaşamaları önemli bir sorunun varlığına işaret etmektedir. Mevcut verilerle bu sorunun kaynağına yönelik sağlıklı ve kapsamlı değerlendirmeler yapmak mümkün değildir.

Tablodaki verilere göre hâfiz kimliğinin, toplumda saygın bir kişi olarak tanınmasına vesile olduğunu düşünen hâfizların toplam oranı %38,9’dur. Şenat’ın yaptığı çalışmada hâfizların toplumda gördüğü saygınlığı, hâfızlığın değerini artırdığı önermesine katıldığını belirten hâfiz adaylarının oranı %82,9 bulunmuş olmasına rağmen (Şenat, 2022: 24-25) hâfizların %60’tan fazlasının hâfızlık ile toplumsal saygınlık arasında pozitif bir ilişki olduğu görüşüne mesafeli yaklaşmış olmaları oldukça çarpıcıdır. Kapitalizmin etkisinin yoğun şekilde hissedildiği ve buna bağlı olarak da hemen her şeyin değerinin para/maddi güç ile ölçülmeye başladığı toplumumuzda, hâfizların sosyal statüsü bakımından kendilerini iyi bir noktada görmemeleri şaşırtıcı değildir. Ancak hâfizların toplumsal saygınlıklarını giderek kaybediyor olmalarını sadece kapitalist anlayış ve değerlerin toplumda giderek

yaygınlaşıyor olması ile açıklamak son derece yanlıştır. Zira hâfizların toplumsal saygınlığını arttıracak asıl etken hâfiz olmak değil hâfizlarda bulunması gereken vasıflara sahip olup hâfizlığa yaraşır bir hayat yaşayabilmektir. Hâfizlığın gerektirdiği donanıma yeterince sahip olan; kişilik yapısı, ahlâkî olgunluk düzeyi ve dînî yaşantı bakımından iyi bir noktada bulunan hâfizlar, içerisinde yaşadıkları toplumda hak etikleri değeri er ya da geç mutlaka göreceklerdir.

Tablodaki verilere göre hâfizlığı, hayatını daha planlı ve düzenli şekilde yaşamasına katkı sağlayan önemli etkenlerden biri olarak gören hâfizların oranı %58,7'dir. Hâfizlık son derece yoğun, sistemli ve planlı çalışma gerektiren, uzunca bir süreç sonunda ancak kazanılabilen bir özellik olmasına rağmen oranın bu kadar düşük olması düşündürücüdür. Anlaşılan o ki aldıkları hâfizlık eğitimi hâfizlara planlı/düzenli çalışma alışkanlığı kazandırmakta yetersiz kalmakta; hâfiz adaylarına, hâfizlık eğitimi sürecinde edindikleri disiplinli çalışma alışkanlığını gerçek hayata transfer etmelerini sağlayıcı nitelikte bir eğitim verilememektedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken kritik nokta hâfiz adaylarının, hâfizlık eğitimi sürecinde tahammül sınırlarının aşırı zorlanarak söz konusu eğitim sürecini bir an önce tamamlayıp rahata kavuşmayı arzular hale getirilmemeleridir. Hâfizlık eğitiminin, hâfiz adayları için duygusal açıdan tatmin/doyum sağlayan bir süreç haline gelmesi için gerekli tedbirlerin alınması da bu süreçte kazanılan olumlu davranışların sonraki hayata aktarımına büyük katkı sağlayacaktır.

Tabloda, hâfiz olmasının, dînî ilimleri öğrenmeye yönelik hevesinin artmasına katkı sağladığını düşünen hâfizların oranının %63,6 olduğu dikkat çekmektedir. Bu veri, Kur'an âyetlerini hâfizyaya depolamanın hâfizlar tarafından nihâî bir amaç olarak görülme durumunu göstermesi bakımından önemlidir. Anlaşılan o ki hâfizların %60'dan fazlası hâfizlığın diğer dînî ilimlerle desteklenmesi gerektiğinin farkındadır. Ne var ki mevcut veriler, bu farkındalığın onları dînî ilimlere vukûfiyet kazanmak için ne ölçüde gayrete sevk ettiği sorusuna cevap içermemektedir. Hâfiz kimliğine sahip olmanın, dînî ilimleri öğrenmeye yönelik hevesinin artmasına vesile olduğu görüşüne mesafeli yaklaşan hâfizların oranının %36'4 olması, Kur'an kurslarında verilen hâfizlık eğitiminin niteliğinin sorgulanmasını gerektirdiği açıktır. Zira bu durum, ilmin ve ilim öğrenmenin değerinin fark edilmesini sağlayıcı nitelikte bir eğitim verme noktasında söz konusu kurumların yetersiz kaldığını göstermektedir. Kendini sürekli geliştirme ihtiyacı duymayan, ilme yönelik sürekli bir açıkl hissetmeyen, merak duygusu körelmiş, anlam arayışı süreci noktalanmış, derin düşünmeyi, araştırmayı ve sorgulamayı gereksiz gören hâfizlar yetiştirmenin kimseye bir katkısı olmaması bir yana çeşitli olumsuzluklara yol açması kuvvetle muhtemeldir.

Tablodaki verilere göre sosyal çevresindeki insanlara faydalı bir kişi olmasında hâfiz olmasının önemli bir etken olduğunu düşünen katılımcıların toplam oranı %54,6'dır. Oranın bu kadar düşük olması, hâfizların önemli bir kısmının sosyal becerilerinin gelişmişlik durumu ile toplumsal sorunlara yönelik duyarlılıkları bakımından iyi bir noktada olmadıklarına işaret etmektedir. Hâfiz kimliği bireyleri topluma açılıp insanların sorunlarının çözümünde sorumluluk üstlenme yerine içe kapanıp kendi dünyasına hapsedilmeye yöneltiyorsa ortada ciddi bir sorun var demektir. Araştırmaya katılan hâfizların %40'a yakın bir kısmının, insanların hâfizlardan beklentilerinin yüksek olması nedeniyle sosyal ortamlarda kendini sürekli gergin hissettiğini belirtmiş olması, söz konusu sorunun derinliğini ve yaygınlığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Zira hâfizlık eğitimi veren kurumların bu soruna duyarsız kalmaları, varlık gayeleriyle örtüşen bir yaklaşım olmayacaktır. Hâfizlık eğitimi sürecinde adayların, toplumdan soyutlanmak yerine sosyal sorumluluk üstlenip bu alanda fikirler ve projeler geliştirmeye yönlendirilmeleri; toplumsal katkı bakımından olumlu örnek teşkil eden hâfizlarla buluşturulmaları halinde söz konusu sorunun çözümüne önemli bir katkı sağlanmış olacaktır. Sosyal fobi problemi olan hâfiz adaylarının tespit edilip bu kişilere profesyonel destek sağlanması da bu noktada atılması gereken önemli adımlardan biri olacaktır.

Tablodaki verilere bakıldığında, günahlardan/haramlardan uzak durmasında hâfiz oluşunun önemli bir etken olduğunu düşünen hâfizların oranının %64,5 olduğu görülmektedir. Hâfizların yaklaşık 2/3'ünün hâfiz kimliğine sahip oluşları nedeniyle dinen günah/haram sayılan fiillere mesafeli durma konusunda daha fazla hassasiyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Elbette burada önemli olan, söz konusu hassasiyete neyin kaynaklık ettiğidir. Hâfizların günahlardan/haramlardan uzak durmaya çalışmalarına, insanlar tarafından kınanıp dışlanma kaygısının kaynaklık ediyor olması halinde söz konusu hassasiyetin pek bir anlam ve değer taşımayacağı açıktır. Yüce Allah'a karşı duyulan derin saygının bir yansıması olarak ortaya çıkması durumunda ise söz konusu hassasiyet değerli hale gelecek ve çeşitli hayırlara vesile olabilecektir.

Hâfiz olması ile günahlardan/haramlardan uzak durma konusunda gösterdiği hassasiyetin artması arasında pozitif ilişki olduğu görüşüne mesafeli duran hâfizların oranının %35,5'e ulaşmış olması, üzerinde durulmaya değer verilerden biridir. Bu veri hâfizlık eğitiminin, takva duygusunu besleyen bir süreç haline gelmesine katkı sağlayacak adımlar atılmasının önemini göstermektedir. Ayrıca bu durum, edindiği hâfizlık vasfına özel bir önem atfetmeyen bireyler için hâfizlığın, hayatlarına dair karar mekanizmalarında bir etkisinin olmadığı şeklinde de değerlendirilebilir (Karagöz, 2023: 54). Hâfizların sayısı kadar onlara kazandırılması gereken niteliklerin artmasına da özen gösterilmemesi halinde yapılan işin pek bir kıymet ifade etmeyeceği gerçeğinin asla unutulmaması gerekir.

Araştırmaya katılan hâfizların, hâfizlığın pratik hayattaki yansımalarına ilişkin görüşleri arasında cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için t- testi; sınıf düzeyi değişkeni

bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için ise One Way Anova testi yapılmıştır. Yapılan her iki testte de gruplara ait puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmadığı görülmüştür.

2.6. Hâfızlara Göre Hâfızlığın Bereketinden İstifade Etmenin Koşulları

Yüce Allah'ın kelâmı olan Kur'an-ı Kerim'i ezberlemenin çok faziletli ve bereketli bir amel olduğunda kuşku yoktur. Müslümanları Kur'an öğrenmeye ve hâfızlığa teşvik eden hadis-i şerifler bunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte amellerin ve buna bağlı olarak kazanılan özelliklerin Yüce Allah katında değer ifade etmesi ve makbul olmasının bazı şartları vardır. Bu şartlara riayet edilmemesi halinde amellerin boşa gitmesi kaçınılmaz olacaktır.

Anket formunda hâfızlara, hâfızlığın bereketinden istifade etmenin şartlarına dair toplam 7 maddeye yer verilmiştir. Bu maddelere verilen cevaplara dair bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 6. Hâfızlığın Bereketinden İstifade Etmenin Koşullarına Yönelik Görüşlerin Dağılımı

İlgili Anket Maddeleri	Ort.	Katılma Durumu					Toplam
		Tamamen Katılıyorrum	Büyük Ölçüde Katılıyorrum	Kararsızım	Büyük Ölçüde Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Kur'an okurken kalbinde ferahlık hissetmeyen hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim.	3,61	33 %27,3	42 %34,7	21 %17,4	17 %14,0	8 %6,6	121 %100
Hıfzını koruma hususunda azimli/kararlı bir tavır ortaya koymayan hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim.	3,96	46 %38,0	45 %37,2	17 %14,0	6 %5,0	7 %5,8	121 %100
Kur'an âyetlerinin anlamlarını öğrenme hususunda azimli/kararlı bir tavır ortaya koymayan hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim.	3,71	37 %30,6	41 %33,9	22 %18,2	14 %11,6	7 %5,8	121 %100
Kur'an-ı Kerim ile uyumlu bir hayat yaşama hususunda azimli ve kararlı bir tavır ortaya koymayan hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim.	4,31	58 %47,9	50 %41,3	7 %5,8	5 %4,1	1 %0,8	121 %100
Kur'an'ı başkalarına öğretme hususunda isteksiz olan hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim.	3,80	36 %29,8	44 %36,4	28 %23,1	7 %5,8	6 %5,0	121 %100
Ücret mukabilinde Kur'an okuyan hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim.	3,55	35 %28,9	26 %21,5	38 %31,4	15 %12,4	7 %5,8	121 %100
Hâfızlığın ve hâfızların izzetine leke getirecek tavır ve davranışlar sergileyen hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim.	4,33	69 %57,0	35 %28,9	8 %6,6	6 %5,0	3 %2,5	121 %100

Tablodaki veriler, hâfızların en çok katılma eğilimi gösterdikleri görüşün, "Hâfızlığın ve hâfızların izzetine leke getirecek tavır ve davranışlar sergileyen hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim" olduğunu göstermektedir. Söz konusu görüşe katıldığını belirten katılımcıların oranı %85,9 olmuştur. Kur'an-ı Kerim ile uyumlu bir hayat yaşama hususunda azimli ve kararlı bir tavır ortaya koymayan hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatinde olan katılımcıların toplam oranının da %89,2 olduğu dikkate alınırsa hâfızların çok büyük bir kısmının, hıfzettikleri âyetler istikametinde onurlu bir hayat yaşama konusunda gevşeklik göstermeleri halinde hâfızlığın bereketinden mahrum kalacaklarının farkında oldukları söylenebilir. Katılımcıların en az %10'luk bir kesiminin bu gerçeği kabul etmekte gönülsüz olmaları ve dahası bu kişilerin hâlihazırda ilâhiyât/İslami ilimler fakültesi öğrencisi olmaları ise oldukça düşündürücüdür. Bu

sonuç, bazı kişilerin hâfızlık eğitimi sürecinde yaşadığı olumsuzluklara bağlı olarak dinî hassasiyetlerini kaybetme durumuyla karşı karşıya kalabildiklerine ancak buna rağmen öğrenim hayatlarına yüksek din öğretimi kurumlarında devam etmeyi tercih edebildiklerine işaret etmektedir. Onları söz konusu tercihe yönelten önemli etkenlerden birinin ekonomik kaygılar olabileceği değerlendirilmektedir. Zira onların hâfızlık belgesine sahip olmaları, yüksek din öğretimi kurumlarına girişlerini, hâfızlık eğitimi sürecinde kazandıkları donanım ise bu kurumlardan rahat ve başarılı şekilde mezun olmalarını kolaylaştırmakta; diploma aldıklarında ise memur olarak atanma veya çeşitli şekillerde istihdam edilme ihtimalleri epeyce artmış olmaktadır.

Tabloda, hâfizların katılma eğilimlerinin en düşük gerçekleştiği görüşün, ücret karşılığında Kur'ân okumaları halinde hâfizların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacaklarıdır. Bu görüşe karşı mesafeli duran hâfizların toplam oranının %49,6'yı bulduğu görülmektedir. Ücret mukabilinde Kur'ân okumanın hâfizlara yakışan bir davranış olup olmadığı konusunda hâfizların ikiye bölündükleri dikkat çekmektedir. Müslümanlar arasında öteden beri tartışılmalı da bu konunun herkesin içine sinecek şekilde vuzûha kavuşturulduğu söylenemez. Kur'ân okumanın bir geçim aracı olarak görülüp belirli miktarlarda ücret alma şartı koşularak gerçekleştirilmesi ya da Kur'ân okuduktan sonra ücret alma beklentisi içerisine girilmesi kabul edilebilir şeyler değildir. Hâfizların, herhangi bir talep ve beklenti olmaksızın kendilerine verilmek istenen ücreti nazik şekilde reddetmeleri de isabetli bir davranış olacaktır. Zira söz konusu ücreti kabul etmeleri halinde toplumda zaten teâmül haline gelen bu davranış devamlılık kazanacak ve bu durum hâfizların toplumdaki saygınlıkları açısından risk unsuru olmaya devam edecektir. Ücret mukabilinde yapıldığı bilinen Kur'ân tilavetinden halkın istifade etme ihtimalinin zayıf olacağı da göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. 'İstemem ama yan cebime koy!' tarzındaki bir yaklaşımdan da hâfizların özenle kaçınmaları gerekmektedir. Zira bu yaklaşım, samimi-yetsizliğin açık bir göstergesidir.

Yukarıdaki tabloda dikkat çeken bir başka veri, Kur'ân âyetlerinin anlamlarını öğrenme hususunda azimli/kararlı bir tavır ortaya koymayan hâfizların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacağını düşünenlerin oranının %64,5'te kalmış olmasıdır. Bu veri, araştırmaya katılan hâfizların en az 1/3'ünün, Kur'ân-ı Kerim'in gönderilişinin asıl amacını göz ardı ettiğini göstermektedir. Zira "Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır; ama her kim onu inkâr ederse işte asıl kaybedenler onlardır." (el-Bakara 2/121) âyeti, Kur'ân'ı anlamak ve onu yaşamak gerektiğini, bunun da iman edenler için önemli bir sorumluluk olduğunu gösterir. Nitekim hem Kur'ân'da hem de sünnette, iman edenlerin yaşantılarının, iman ettikleri Kur'ân'ın muhtevasıyla uyumlu ve tutarlı olması gerektiği bildirilmektedir (Denizer vd., 2018: 72-83). Bu nedenle önemli bir vasıf olan hâfızlığın, Kur'ân'ın mesajını anlamadan ve uygulamadan pek bir fayda sağlamayacağı değerlendirilmektedir. Hâfizlar arasında, anlaşılacak için indirilmiş bir kitaptan sadece lafızlarını ezberleyerek berekete nail olacaklarını düşünen kişilerin bulunması, hâfızlık eğitiminin niteliğinin sorgulanmasını gerektiren durumlardan bir diğerini oluşturmaktadır. Hâfızlığı, Kur'ân'ın anlaşılması ve hayata tatbik edilmesini kolaylaştıran bir araç değil de nihai bir amaç olarak görme gibi çarpık bir anlayışa hâfızlık kurslarında asla prim verilmemesi gerekir. Dini anlama ve Yüce Allah'ın rızasını kazandıracak kıvamı kazanma sürecinde hâfızlığın bir son olmadığı gerçeği, bu kurumlarda verilen eğitimin dayanak noktalarından biri haline getirilmelidir.

Tablodaki veriler arasında en düşündürücü olanlardan biri de hıfzını koruma hususunda azimli/kararlı bir tavır ortaya koymayan hâfizların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları görüşüne hâfizların dörtte bire yakın bir kısmının (%24,8) mesafeli yaklaşmış olmasıdır. Hâfizların önemli bir kısmının, hâfiz kalmanın, en az hâfiz olmak kadar önemli olduğu gerçeğini idraktan yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Çimen tarafından 2007'de yapılan araştırmada da Hâfiz din görevlilerinin %73,8'inin hâfızlıklarını koruma noktasında hassasiyet göstermedikleri tespit edilmiştir (Çimen, 2007: 127). Bu durum, hâfızlık eğitimi sürecinde bireylere Kur'ân ezberi yaptırılırken hâfiz olmanın ağırlığını kaldırmalarını sağlayacak donanımı kazandırmanın yeteri kadar önemsenmediğine işaret etmektedir. Kur'ân'ı başkalarına öğretme hususunda isteksiz olan hâfizların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları görüşüne mesafeli duran hâfizların toplam oranının %33,9'a; Kur'ân okurken kalbinde ferahlık hissetmeyen hâfizların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları görüşüne mesafeli duran hâfizların toplam oranının %38'e ulaşmış olması da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Çeşitli etkenlere bağlı olarak bazı hâfiz adaylarının zihninde, 'köprüyü geçene/hâfızlık eğitimini başarıyla tamamlayana kadar dışımı sıkırım, ondan sonra rahatıma bakar keyfim doğrultusunda yaşarım' gibi bir düşünce gelişmiş olabilir. Buradaki asıl sorun, hâfiz adaylarının hâfızlık eğitimi sürecine böyle bir düşünce ile başlamaları değil, aldıkları hâfızlık eğitiminin bu düşünceden kurtulmalarını sağlamada yetersiz kalmış olmasıdır.

Araştırmaya katılan hâfizların, hâfızlığın bereketinden istifade etmenin şartlarına ilişkin görüşleri arasında cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için t- testi; sınıf düzeyi değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için ise One Way Anova testi yapılmıştır. Yapılan her iki testte de gruplara ait puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmadığı görülmüştür.

Sonuç

Tarama modeline göre yapılan bu çalışmada, 'Hâfizların, hâfizlığa yükledikleri anlam ve değer nedir?' sorusuna cevap aranmıştır. Veriler, öğrenim hayatlarına yüksek din öğretimi kurumlarında devam etmekte olan Hâfizlardan anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırma sonucunda ulaşılan sonuçlar şunlar olmuştur:

1. Hâfizların, hâfizlığa yönelik bakışlarında bazı çarpıklıklar ve tutarsızlıklar olduğu tespit edilmiştir. Hâfizlığın bir övünç kaynağı ve şükür gerektiren çok değerli bir nimet olduğu konusunda hâfizların tamamına yakınının hemfikir oldukları; onların %90'a yakın bir kısmının ise hâfizlığı, sorumlulukları ağır olan bir özellik olarak gördükleri tespit edilmiştir. Hâfizlığı ahirette kurtuluş vesilesi olarak gören hâfizların oranı %90'ı aşarken hâfizlığı, ahirette başkalarının kurtuluşuna da vesile olacak bir özellik olarak görenlerin oranının %81'de kaldığı saptanmıştır. Bunlar hâfizların, hâfizlığa yönelik bakışlarının pozitif; hâfiz kimlikleriyle barışık olma ihtimallerinin ise yüksek olduğuna işaret eden verilerdir. Ne var ki araştırmada, durumun tam da böyle olmayabileceğine işaret eden verilere de ulaşılmıştır. Nitekim araştırmada, hâfizlığı imrenilmeye değer bir özellik olarak gören hâfizların toplam oranının %70,3'te; hâfizlığı bir huzur kaynağı olarak görenlerin toplam oranının ise %62,8'de kaldığı tespit edilmiştir. Şükür gerektiren çok değerli bir nimet ve övünç kaynağı olarak gördükleri hâfizlığın, katılımcıların önemli bir kısmı tarafından bir huzur kaynağı ve imrenilmeye değer bir özellik olarak görülmemesi ilginç ve bir o kadar da şaşırtıcı bulunmuştur. Toplumda hâfiz kimliğiyle tanınmalarına bağlı olarak kendilerini ağır bir sorumluluğun altında hissetmeleri, toplumun kendilerinden beklentilerinin fazlalığı ve ağırlığı ile toplum içerisinde hâfizlara duyulan hayranlık ve saygının giderek azalması gibi durumların, sonucun bu şekilde çıkmasında rol oynanmış olabileceği değerlendirilmektedir.

2. Araştırmaya katılan hâfizların tamamına yakınının mevcut koşullarda hâfizlığa ihtiyacın devam ettiği kanaatinde oldukları; hâfizlik müessesesinin tek varlık amacının Kur'ân-ı Kerim'in orijinal haliyle korunmasına destek sağlamak olmadığı gerçeğinin farkında oldukları; bununla birlikte onların önemli bir kısmının bugünün çocuklarını hâfizlık eğitimine ikna etmek için haklı ve yeterli gerekçenin varlığı konusunda iyimser bir yaklaşıma sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Hâfizlığa ihtiyacın devam ettiğini düşünen hâfizlar arasında, hâfizlik müessesesinin korunmasını toplum için bir beka meselesi olarak görmeyenlerin bulunduğu saptanmıştır.

3. Araştırmaya katılan hâfizların, hâfizlığın pratik hayattaki yansımalarına ilişkin görüşleri arasında da bir bütünlük ve uyumun bulunmadığı tespit edilmiştir. Hâfiz olmak ile dünya işlerinin yolunda gitmesi arasında pozitif ilişki olduğu kanaatinde olan hâfizların oranı %97'yi aşarken benzer ilişkinin hâfizlik ile geleceğe ümit ve güvenle bakma arasında da olduğunu düşünen hâfizların oranının %56,2'ye düştüğü tespit edilmiştir. Hâfizların önemli bir kısmının, hâfizlığın hayatlarına geçmişte yaptığı katkıyı gelecekte de yapmaya devam edeceği konusunda karamsar bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılmıştır. Hâfiz olmak ile toplumsal saygınlığın artması arasında pozitif bir ilişki olduğunu düşünen hâfizların oranının %38,9'da kalmış olmasının, söz konusu karamsarlığın kaynağına dair fikir vermesi açısından önemli bir veri olduğu değerlendirilmektedir. Zira bu veri, hâfizların önemli bir kısmının, hâfizların toplumsal saygınlıklarını gelecekte de koruyabileceklerine dair iyimser bir yaklaşıma sahip olmadığına işaret etmektedir. İçerisinde yaşadıkları toplumda hâfiz olarak tanınmanın ve hâfiz olarak anılmanın, hâfizların çok büyük bir kısmında (%79,4) rahatsızlık oluşturmadığı; bununla birlikte hâfizların %40'a yakın bir kısmının hâfiz olmanın üzerlerine yüklediği sorumlulukların ağırlığı ve fazlalığı ile toplumun hâfizlerden beklentilerinin yüksek olması nedeniyle kendilerini genellikle gergin hissettikleri tespit edilmiştir. Hâfiz olmak ile günahlardan/haramlardan korunmak arasında pozitif ilişki olduğunu düşünen hâfizların toplam oranı %64,5 iken hâfiz olmak ile hayatı daha planlı ve düzenli şekilde yaşamak arasında pozitif ilişki olduğunu düşünen hâfizların toplam oranının %58,7 olduğu saptanmıştır. Hâfiz olmanın, dinî ilimleri öğrenmeye yönelik hevesini arttırdığını düşünen hâfizların toplam oranının ise %64,4'te kaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar hâfizlığın, hâfizların hayatına yaptığı katkının sınırlı/yetersiz kaldığını göstermektedir. Hâfizlik kurslarında uygulanan programda güncelleme yapılırken bu durumun dikkate alınmasının yerinde olacağı değerlendirilmektedir.

4. Araştırmaya katılan hâfizların, hâfizlığın bereketinden istifade etmenin şartlarına dair düşüncelerinde bir bütünlük ve uyumun bulunmadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların %90'a yakın bir kısmının, Kur'ân-ı Kerim ile uyumlu bir hayat yaşama hususunda azimli ve kararlı bir tavır ortaya koymak ile hâfizlığın ve hâfizların izzetine leke getirecek davranışlardan uzak durmayı hâfizlığın bereketinden istifade etmenin iki temel şartı olarak gördükleri tespit edilmiştir. Hıfzını koruma hususunda azimli/kararlı bir tavır ortaya koymayı, hâfizlığın bereketinden istifade etmenin şartlarından biri olarak görenlerin toplam oranının %75,2; Kur'ân'ı başkalarına öğretme konusunda azimli bir tavır ortaya koymayı, hâfizlığın bereketinden istifade etmenin şartlarından biri olarak görenlerin toplam oranının %66,2; Kur'ân âyetlerinin anlamlarını öğrenme konusunda gayret göstermeyi, hâfizlığın bereketinden istifade etmenin şartlarından biri olarak gören hâfizların toplam oranının ise %64,5 olduğu tespit edilmiştir. Ücret mukabilinde Kur'ân okumanın, hâfizlığın bereketinden istifade etmenin önünde bir engel teşkil edeceği görüşüne mesafeli yaklaşan hâfizların toplam oranının %49,6; Kur'ân okurken kalbin ferahlık hissetmemesinin, hâfizlığın bereketinden istifade etmenin önünde bir engel olduğu görüşüne mesafeli yaklaşan hâfizların toplam oranının ise %38 olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan hâfizların yaklaşık yarısının, ücret mukabilinde Kur'ân okumanın yanlışlığı konusunda ilkesel bir tavır ortaya koymadıkları; üçte birinin, Kur'ân'ı anlama ve başkalarına öğretme konusunda gayret göstermeseler dahi; dörtte birinin ise hıfzlarını koruma

konusunda hassasiyet göstermemeleri durumunda dahi hâfızlığın bereketinden istifade edecekleri kanaatinde oldukları saptanmıştır. Bu veriler, hâfızların önemli bir kısmının, Kur'ân ile uyumlu bir hayat yaşamak için Kur'ân âyetlerini anlama çabası içerisinde olunması gerektiği; Kur'ân ile uyumlu bir hayat yaşamının, Kur'ân'ı başkalarına öğretmeyi gerektirmediği gibi çarpık düşüncelere sahip olduklarını göstermektedir. Hâfızlık kurslarında verilen eğitimin niteliğinin bu bulgular dikkate alınarak yeniden gözden geçirilmesinin elzem olduğu değerlendirilmektedir.

Araştırmada ulaşılan sonuçlar, hâfızlık Kur'an kurslarında verilen eğitimin, bireylerin hâfızlığa bakışlarındaki çarpıklıkları gidermekte ve hâfız olma sorumluluğunu başarıyla taşımalarını sağlayacak donanımı kazandırmakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu eksikliğin giderilmesinin, bireylere en az Kur'ân-ı Kerim'in lafızlarını ezberletmek kadar ehemmiyetli olduğu açıktır. Bu nedenle söz konusu kurslarda bireylere hâfızlığa yönelik sağlıklı bir bakış açısı kazandırılması, hâfız olmanın pratik hayatta ortaya çıkarması muhtemel zorluklarla nasıl baş edeceklerinin öğretilmesi; hâfız olmanın üzerlerine yükleyeceği sorumlulukların fark ettirilmesi ve bunları en iyi şekilde yerine getirmelerini sağlayacak donanımın kazandırılması için gerekli düzenlemelerin yapılmasının son derece önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Akdemir, M. A. (2010). Kur'an Ezberinde Kalite İhtiyacı ve Donanımlı Hâfızlık. *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, (13), 21-40.
- Alemdar, Y. (2003). Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur'an'ın Cem'i Konusuna Yeni(den) Bir Bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 219-248.
- Algur, H. (2018a). Hâfızlık Eğitimi Alan Bireylerin Gözüyle Türkiye'de Hâfızlık Eğitimi (Nitel Bir Araştırma). *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5(8), 67-105.
- Algur, H. (2018b). Nitelikli Bir Hâfızlık Eğitimi İçin Öneriler. *Talim*, (2), 243-288.
- Algur, H. (2021). Hâfızlık Eğitiminin Bireyin Kişilik Özellikleri Üzerindeki Etkisi. *Dergiabant* 9(2), 623-647.
- Ay, M. E. (2005). Problemleri ve Beklentileriyle Türkiye'de Kur'an Kursları. İstanbul: Düşünce Kitabevi.
- Bilgiz, M. (2017). Kur'an-ı Kerim'in Bazı Özellikleri. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 185-213.
- Bozkurt, N. (1997). Hâfız. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 15/74-78.
- Buhārī, İ. (ts.) *el-Cāmi' uş-şāhīh*. (Thk. Şıdkī Cemīl el-'Aṭṭār). Beyrūt: Dāru'l-Fikr.
- Cebeci, S. ve Ünsal, B. (2006). Hâfızlık Eğitimi ve Sorunları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(11), 27-52.
- Çimen, A. E. (2007). Hâfızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hâfızlık Çalışmaları ile İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hâfızlığın Sağlamaştırılmasında Bir Metot Denemesi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (18), 90-166.
- Dartma, B. (2013). Günümüzdeki Hâfızlık ile Asr-ı Saâdetteki Hâfızlığın Panoraması. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), 179-192.
- Demir, K. (2019). Hâfızlık Eğitimi Almış Bireylerin Benlik Saygısı Üzerine Nitel Bir Çalışma. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 1(2), 285-319.
- Denizer, N., Bayrakdar, N., Saygılı, S. ve Avcı, M. (2018). Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla İnanç-Eylem Tutarlılığı. *Konya: Çizgi Kitabevi*.
- Ebū Dāvud, İ. (2015). Sünen-i Ebī Dāvud. (Thk. Rāid b. Şabrī 'İbn Ebī 'Alefe). Riyāḍ: Dāru'l-Ḥādāra.
- 'Ezherī, M. (1964). *Tehzību'l-Luḡa*. (Thk. 'Abdusselām Muḥammed Hārūn - Muḥammed 'Alī en-Neccār). Kāhire: el-Mu'essesetu'l-Mıṣrıyyetu'l-'Āmme li't-Te'lif ve'l-Enbā' ve'n-Neşr - ed-Dāru'l-Mıṣrıyye li't-Te'lif ve't-Terceme.
- Gözün, A. (2020). Kur'ân Hıfzı Hakkında İki Mesele: Hâfızların Şefaât Hakkı ve Hâfızlığın Unutulmasının Vebali. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 421-447.
- Ḥalīl b. Aḥmed, A. (2003). *Kitābu'l-'Ayn*. (Thk. 'Abdulḥamīd Hindāvī). Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Karagöz, S. (2023). Hâfızlık Deneyiminin Psikolojik Yaklaşımla İncelenmesi. *Bilimname*, (49), 31-75.
- Koç, A. (2005). Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik Üzerine Bir Araştırma. *Ankara: İlâhiyât*.
- Kurt, Y. (2012). Kur'ân'ın Korunmasında Hâfızlık Müessesesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(22), 229-251.

- Qurṭubī, E. (2006). el-Cāmī' li Ahkāmī'l-Ḳur'ān. (Thk. 'Abdullāh b. 'Abdulmuḥsin et-Türkī). Beyrūt: Müessesetü'r-Risāle.
- Müslim, E. (2006). el-Cāmī 'u'ş-Şāḥiḥ. (Thk. Ebū Ḳuteybe Naẓar Muḥammed el-Faryābī). Riyād: Dāru Ṭaybe.
- Okuyan, M. (2021). "Kur'ân-ı Kerîm'i Korumanın Kadîm Usûlü Olarak Hâfızlık". Çeşitli Yönleriyle Hâfızlık Eğitimi. (Ed. Hatice Şahin Aynur). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Şāḥib b. 'Abbād, İ. (1994). el-Muḥiṭ fi'l-Luġa. (Thk. eş-Şeyḥ Muḥammed Ḥasan 'Āl Yāsīn). Beyrūt: 'Ālemu'l-Kutub.
- Süyüṭī, C. (2000). Cem'u'l-Cevāmī'. (Tlk. Ḥālid 'Abdulfettāh Şibl). Beyrūt: Dāru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Süyüṭī, C. (2003). ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr. (Thk. 'Abdullāh b. 'Abdulmuḥsin et-Türkī). Ḳāhire: Merkezü Hicr li'l-Bühûs ve'd-Dirāseti'l-'Arabiyye ve'l-İslāmiyye.
- Şahin, H. (2011). Başlangıcından Günümüze Kadar İslam Coğrafyasında Hâfızlık Tedrisatı. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 11(2), 199-220.
- Şen, Z. (2007). Kur'ân'ın Metinleşme Süreci. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Şenat, F. A. (2022). Hâfızlık Sorumlulukları Açısından Hâfız Adaylarının Özyeterlilik Durumları. Akif, 52(2), 16-39.
- Tirmizî, E. (1978). es-Sünen. (Thk. Aḥmed Muḥammed Şākir). Ḳāhire: Muştafa el-Bābī el-Halebî.
- Zerḳānî, M. (1995). Menāhilü'l-'İrfān fi 'Ulūmi'l-Ḳur'ān. Beyrūt: Dāru'l-Kitābi'l-'Arabî.
- Zerkeşî, B. (ts.). el-Burhān fi 'ulūmi'l-Ḳur'ān. (Thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrāhîm). Beyrūt: Dāru'l-Ma'riife.

Araştırmacıların Çıkar Çatışması Beyanı (Declaration of Researcher's Conflict of Interest)

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır. (There is no potential conflicts of interest in this study.)

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı (Declaration of Research and Publication Ethics)

Bu çalışma için etik komite onayı Uşak Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (Tarih: 11.01.2024 Sayı: 2024-12) alınmıştır. Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı (Researcher's Contribution Rate Statement)

1. Yazar: Fikir-%50 Tasarım-%100 Denetleme-%25 Kaynaklar-%50; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi %0; Analiz ve/veya Yorum-%50; Literatür Taraması-%34; Yazıyı Yazan-%50; Eleştirel İnceleme-%34.
2. Yazar: Fikir-%50 Tasarım-%0; Denetleme-%100 Kaynaklar-%25; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi %50; Analiz ve/veya Yorum-%50; Literatür Taraması-%33; Yazıyı Yazan-%50; Eleştirel İnceleme-%33.
3. Yazar: Fikir-%0 Tasarım-%0; Denetleme-%25; Kaynaklar-%50.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi-%50; Analiz ve/veya Yorum-%0; Literatür Taraması-%33; Yazıyı Yazan-%0.; Eleştirel İnceleme-%33.

Extended Abstract

The Meaning and Value Attributed to Khafizness by Khāfīz Students Enrolled in Faculties of Theology

The word khāfīz (pl. khuffāz), which comes from the root ḥ-f-z in the dictionary meaning ‘to keep, to protect, to memorise, the opposite of forgetting’, is an adjective used for those who memorise the Qur’ān from beginning to end. The memorisation of the Qur’ān is a tradition that began with the Prophet’s conveying the revelation to the people and has continued ever since.

There are arguments that have long been used in our society to encourage individuals to become khafiz. Although the authenticity of some of these arguments is open to much debate, they play a critical role in encouraging individuals to become khafiz and to continue this education process with determination and perseverance. However, the extent to which individuals are able to retain their beliefs about the truth of these arguments after completing khafiz training is a matter in need of research.

In this study, an answer to the question ‘what is the meaning and value that the khafiz who continue their education life in higher religious education institutions attribute to khafiz? In this context, the sub-questions sought to be answered were as follows: 1. What are the perspectives of the hafiz towards being a hafiz? 2. What are the opinions of the khafiz about the effect of changing living conditions on the need for khafiz? 3. What are the opinions of the khafiz about the reflections of khafiz in practical life? 4. According to the khafiz, what are the conditions for benefiting from the blessings of khafiz?

Questionnaire technique was used as a data collection tool in the research. The population of the study consisted of the students with Qur’ān memorisation certificate studying at Uşak University Faculty of Islamic Sciences, Marmara University Faculty of Theology, Dokuz Eylül University Faculty of Theology and Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology in the spring semester of 2023-2024 academic year. All of these students were included in the sample since their number was not high.

The results of the research were as follows:

1. Some distortions and inconsistencies have been found in the view of the khafiz towards being a khafiz. Almost all of the khafiz agreed that being a khafiz is a source of pride and a very valuable blessing that requires gratitude, while nearly 90% of them regarded khafiz as a characteristic with heavy responsibilities. The proportion of those who regarded khafiz as a means of salvation in the hereafter exceeded 90%, while the proportion of those who regarded it as a quality that would also be instrumental in the salvation of others in the hereafter remained at 81%. These data indicate that khafiz have a positive view of khafizness and that they are likely to be at peace with their khafiz identity. However, the study also yielded some data indicating that this may not be the case. As a matter of fact, it was found in the study that the total proportion of khafiz who regarded khafizness as a feature worthy of envy was 70.3%, while the total proportion of those who regarded khafizness as a source of peace was 62.8%. It was found interesting and surprising that a significant portion of the participants did not consider khafizness, which they regarded as a very valuable blessing and a source of pride, as a source of peace and a feature worthy of envy. This result may have been caused by the fact that they felt themselves under a heavy responsibility due to being recognised as khafiz in the society, the high expectations of the society from them, and the gradual decrease in the admiration and respect for khafiz in the society.

2. It was found that almost all of the khafiz who participated in the research were of the opinion that the need for khafiz education continues under the current conditions; they were aware of the fact that the sole purpose of the institution of khafiz was not to support the preservation of the Qur’ān al-kerīm in its original form; however, a significant number of them did not have an optimistic approach to the existence of a just and sufficient reason to convince today’s children to study khafiz education. Among the khafiz who think that the need for khafiz is still there, there are some who do not see the preservation of the institution of khafiz as a matter of survival for the society.

3. It was also found that there was no unity and harmony between the opinions of the khafiz participating in the research regarding the reflections of khafiz in practical life. While more than 97% of the khafiz think that there is a positive relationship between being a khafiz and the fulfilment of worldly affairs, the percentage of khafiz who think that there is a similar relationship between being a khafiz and looking to the future with hope and confidence has decreased to 56.2%. It is understood that a significant portion of the khafiz have a pessimistic perspective that being a khafiz will continue to make the same contribution to their lives in the future as it did in the past.

4. It has been determined that there is no unity and harmony in the thoughts of the khafiz participating in the research about the conditions of benefiting from the blessings of being a khafiz. It has been understood that a significant number of the khafiz have distorted thoughts such as that it is not necessary to make an effort to understand the verses of the Qur'an in order to live a life in harmony with the Qur'an, and that living a life in harmony with the Qur'an does not require teaching the Qur'an to others.

The results of the research show that the education given in the institutions where khafiz training is given is insufficient to eliminate the distortions in the individuals' views of khafiz and to equip them with the equipment that will enable them to successfully carry the responsibility of being a khafiz. It is clear that eliminating this deficiency is at least as important as making individuals memorise the text of the Qur'an. For this reason, it is considered that it is extremely important to make the necessary arrangements in these courses in order to provide individuals with a healthy perspective on khafiz, to teach them how to cope with the difficulties that being a khafiz is likely to cause in practical life, to make them realise the responsibilities that being a khafiz will impose on them and to equip them with the necessary equipment to fulfil them in the best way.

This study aimed to understand the meaning and value that hafiz, who pursue their education in higher religious institutions, attribute to hafizness. The researchers posed several sub-questions to explore different aspects of hafizness, such as the perspectives of hafiz towards being a hafiz, the opinions of hafiz regarding the impact of changing living conditions on the need for hafiz, the views of hafiz on the practical implications of hafizness, and the conditions for benefiting from the blessings of hafiz according to hafiz. The research was conducted using a survey model, with a questionnaire serving as the data collection tool. The study included the students studying at Uşak University, Marmara University, Dokuz Eylül University, and Eskişehir Osmangazi University, who possessed a certificate of hafiz. Since the number of participants was not large, all of them were included in the sample.